

Z hlediska systémového přístupu patří osobnost do třídy tzv. cílových (cílově zaměřených) systémů. Fungování takového systému směřuje k naplnění určitých cílů, které však nejsou prostým obrazem žádaného výsledku, ale komponenty celků mnohem složitějších — cílových programů. Cílové programy vytvářejí v osobnosti složitý, mnohoúrovňový subsystém, zahrnující jak cíle zásadní a dlouhodobé, tak i jim do určité míry podřízené cíle situační, praktické a přechodné [Dodonov 1981; Afanasjev 1980].

Za cílový program považujeme i tzv. životní plán. Již adjektivum „životní“ naznačuje, že by se tento plán měl týkat důležitých a časově spíše vzdálenějších perspektiv. Ty bývají nejčastěji spojovány s hlavními sociálními sférami činnosti člověka a s jeho hodnotovými orientacemi v subjektivně nejvýznamnějších oblastech (poznávání, práce, rodina, společenský život apod. — viz Hudeček 1984). Jestliže jsou životní cíle vyjádřením určitých osobnostních „met“, životní plán do nich vnáší řád, určitým způsobem je uspořádává a vytyčuje programy jejich uskutečnění. Ovšem hodnota životních cílů nespočívá pouze ve faktu jejich naplnění, ale i v cestě k nim — v tom, že řídí vědomou činnost a aktivitu subjektu. Kromě funkce normativů osobnosti a regulátorů chování plní tak životní plány a cíle i funkci formativní.

Tvorba plánů a perspektiv souvisí se stupněm sebeuvědomění osobnosti. Čím více si uvědomujeme sebe sama, tím větší měrou existuje psychická struktura osobnosti v časové dimenzi [Pardel 1982]. Na rozhodující význam perspektivních cílů pro psychickou strukturu a chování subjektu upozornil K. Lewin. Ve své topologické koncepci dokazoval, že cíle, které si osobnost před sebe ставí, jsou specifickými potřebami („kvazipotřebami“), jež se svojí intenzitou a dalšími dynamickými charakteristikami nijak neodlišují od potřeb vrozených. Čím širší je „životní prostor“, jehož je jedinec součástí, tím větší význam nabývají i vzdálenější cíle. Hodnotové orientace na tyto cíle pak určují chování, emoce a morální postoje osobnosti (podle Božovičové 1979).

Vytváření životních plánů a cílů je nedílně spjata s obdobím adolescence. Sami dospívající je často chápou jako „přechodné“ na cestě od dětství do dospělosti, vytvoření alespoň rámcového programu budoucího „skutečného“ života patří k jeho nejdůležitějším úkolům. V souvislosti s ujasňováním sebekoncepce, přijímáním nových sociálních rolí evokují životní plány a cíle seberealizační úsilí a dávají mu konkrétní podobu. Stabilitu a reálnost osobnostních perspektiv můžeme považovat i za jeden z indikátorů zralé integrované osobnosti [Hudeček—Macek 1986].

Cíl a metoda výzkumu

Problematika životních plánů a cílů byla předmětem řešení DÚ SPZV VIII-6-5/3 *Struktura a dynamika osobnosti se zřetelem k formování socialistického vědomí*. Šířeji koncipovaný výzkum byl zaměřen jednak na mínění dospívajících o významných oblastech aktuálního a budoucího života, na jejich orien-

Tabulka 1. Kategorie životní orientace mládeže

Kategorie	H	D	1	2	S	U	C
	233	270	258	245	298	205	503
1. vystudovat zvolený obor	82	86	84	83	82	87	84
2. nespokojenost s typem školy	4	5	3	7	2	9	5
3. dále studovat při zaměstnání	3	9	3	9	0	15	6
4. žít ve městě	5	5	5	4	6	3	5
5. žít na venkově	11	11	13	9	12	10	11
6. mít vlastní byt	6	11	5	13	7	11	9
7. mít vlastní dům	19	17	25	11	19	18	18
8. život bez stereotypu	9	6	5	9	9	5	7
9. klidný, spořádaný život	7	6	5	8	7	6	7
10. založit rodinu (mít děti)	68	83	74	77	76	76	76
11. nechci rodinu (děti)	1	0	0	1	1	0	1
12. rodiče jako vzor	0	3	2	1	2	1	2
13. vyřešit rodinné spory, hádky	3	4	3	5	5	2	4
14. co nejdříve z rodiny odejít	1	0	0	1	0	1	1
15. zdraví jako společenská hodnota	1	3	1	3	2	2	2
16. zdraví pro sebe	11	13	9	15	8	18	12
17. zdraví pro své blízké	2	13	8	7	5	11	8
18. práce — osobní uspokojení	51	47	42	56	50	47	49
19. práce — dobrý výdělek	18	7	10	14	9	17	12
20. dobrý pracovní kolektiv	9	19	12	18	16	13	15
21. úspěch v práci, kariéra	29	25	26	27	28	24	27
22. zbytečně nevyníkat	3	3	2	4	4	1	3
23. společenské ocenění za práci	16	8	15	8	14	7	12
24. být společenský činný, veřejně se angažovat	6	6	5	7	6	7	6
25. kritika některých negativních jevů	8	3	3	7	5	5	5
26. mír jako základní hodnota	21	30	29	24	21	33	26
27. touha po poznání (světa i lidí)	7	6	5	8	8	4	7
28. zlepšení své fyzické stránky	3	4	5	2	2	5	4
29. zlepšení psychických vlastností	6	4	6	5	6	4	5
30. navázat erotický vztah	29	45	43	32	37	39	38
31. vytrvat v současném erotickém vztahu	1	8	2	7	3	7	5
32. rozejít se se současným partnerem	1	0	0	1	0	1	1
33. mít co nejvíce erotických zkušeností	2	3	1	4	1	5	3
34. příroda jako společenská hodnota	7	2	5	3	5	3	4
35. žít a pracovat v přírodě	3	3	3	2	4	1	3
36. příroda jako zdroj zábavy, rekreace a poznání	6	5	6	5	5	6	5
37. zajistit spokojená stáří rodičů a blízkých osob	6	11	12	4	9	7	8
38. vlastní spokojené stáří	13	9	13	8	12	9	11
39. pěstitelství	5	7	9	3	8	4	6
40. chovatelství	4	4	7	2	6	1	4
41. aktivní zájem o umění	7	8	7	8	9	6	8
42. pasivní zájem o umění	3	3	3	3	4	2	3
43. aktivní zájem o sport	24	11	19	14	17	17	17
44. pasivní zájem o sport	4	0	3	0	2	2	2
45. navázat přátelství	3	3	3	2	3	3	3
46. neztratit současné přátele	0	3	2	2	2	2	2
47. mít vždy hodně přátel	19	21	21	19	19	22	20
48. cestovat do zahraničí	26	33	34	24	30	28	29
49. cestovat po Československu	6	13	9	10	10	8	9
50. mít auto	16	7	15	8	8	16	11
51. mít různé věci	6	6	9	4	5	8	6
52. klidná smrt	3	0	1	2	0	3	1
53. nejít na vojnu	3	0	2	2	2	1	2
54. nemá smysl budoucnost plánovat	5	7	5	7	5	7	6
55. sebezprosažení za každou cenu	1	1	0	1	1	1	1

56. člověk si musí vše zasloužit a vybojovat	5	7	6	5	5	6	6
57. vyhnout se zklamání a nepříjemnostem	9	13	17	6	9	15	12
58. očekávat od života dobré i zlé	11	11	13	9	11	10	11
59. fantazijní přání	2	3	3	2	2	3	3
60. situační přání	6	3	5	4	4	6	5

Poznámka: V tabulce jsou uvedeny relativní frekvence jednotlivých kategorií odpovědí v procentech u jednotlivých podsouborů (H hoši, D dívky, 1 mladší adolescenti, 2 starší adolescenti, S studenti, U učni) a v celém souboru (C). Čísla v prvním řádku udávají velikost jednotlivých podsouborů, resp. celého souboru. Podtrženy jsou frekvence, které se liší alespoň na hladině 5 %.

taci na vybrané kategorie hodnot [Severová 1986], jednak na některé druhy zaměřenosti (na sebe, na interakci) osobnosti, resp. na vztah zaměřenosti k některým osobnostním vlastnostem [Hudeček—Osecká 1984].

Pro výzkum životních plánů a cílů byla do projektu začleněna volná anketa. Respondentům byl předložen list papíru, na němž byla v záhlaví vytištěna otázka „Co očekáváš od života?“ a byli vyzváni, aby se volně vyjádřili o svých životních plánech a cílech. Otázka byla formulována co nejobecněji, aby umožňovala adolescentům co nejvolnější a nejširší projev. Časový limit nebyl stanoven. Anketa byla prezentována jako poslední v baterii dalších metod (určených pro zkoumání vlastností osobnosti, postojů a zaměřenosti).

Přednosti a nedostatky nestrukturovaných metod založených na volné výpovědi jsou obecně známy. V daném kontextu však považujeme volnou anketu za užitečný doplněk strukturovaných metod; uvědomujeme si současně, že takto získané údaje mají orientační charakter a neumožňují hlubší analýzu.

Výzkumný soubor tvořilo celkem 502 adolescenti. Vzorek byl sestaven tak, aby studijní, resp. profesní zaměření odpovídalo rozčlenění adolescentní populace Jihomoravského kraje. Z věkového hlediska byl soubor rozdělen na dva podsoubory — mladší (14,6 let) a starší (18,6) adolescenty.

Výsledky, které jsme anketou získali, jsou anonymní. Mezi jednotlivci jsme zjistili značné rozdíly, a to jak v rozsahu písemného projevu, tak v jeho úrovni. I když si uvědomujeme diagnostickou hodnotu těchto formálních charakteristik, podrobněji se jimi nebudeme zabývat; zaměřili jsme se na obsahovou analýzu výpovědí. V první fázi jsme provedli kvalitativní rozbor získaných výpovědí. Rozlišili jsme celkem 305 různých druhů informací, z nichž ovšem řada byla synonymních. Dále jsme provedli jejich kategorizaci, přičemž jsme usilovali o to, aby informace ztratily co nejméně ze své specifčnosti a aby současně bylo dosaženo přijatelného počtu a struktury kategorií. 60 takto vytvořených kategorií jsme pak použili pro zpracování dat (výpočet absolutních a relativních frekvencí). Pro interpretaci jsme kategorie sloučili do několika větších celků. Sledovali jsme vliv studijně profesní orientace (studenti-učni), věku a pohlaví na frekvenci jednotlivých přání (průkaznost rozdílů byla vypočtena pomocí arcsin transformace).

Výsledky

Souhrnně jsou výsledky uvedeny v tabulce 1; uvádíme v ní procenta výskytu jednotlivých kategorií, přičemž jsou označeny rozdíly průkazné alespoň na hladině 5 %. Již prvotní analýza dat ukázala široký záběr metody. V písemných projevech respondentů jsou zastoupeny jak základní životní hodnoty (společenské, nadosobní), tak i hodnoty ryze individuální, situační a recesistická přání.

Obecně je možno rozlišit životní plány a cíle blízké a vzdálené, obecné a specifické, podstatné a nepodstatné, reálné a nereálné atd. Všechny tyto aspekty není možné beze zbytku respektovat při žádné klasifikaci. Jestliže nelze uvažovat o jednotlivých kategoriích přání jako o zcela rovnocenných, zvýšenou měrou to platí pro tematické celky. Ovšem již na úrovni primární analýzy dat je možno konstatovat, že metoda splnila záměr, s nímž jsme ji aplikovali. Výsledky, které poskytuje, dokreslují hodnotové orientace adolescentů, preferenci nejdůležitějších zájmů a charakteristiky základních životních postojů. Rovněž nabízí náměty pro další, hlubší výzkum.

Výsledky jsme utřídili do těchto tematických celků: práce a zaměstnání, studium, zájmy, rodinný život, životní způsob, vztah ke společnosti, přátelství, zdraví, stáří, materiální hodnoty, vztah k přírodě, pěstitelství a chovatelství, sebezdokonalování, příjemný, šťastný život, obecně vyjádřená touha po poznání, situační, krátkodobá přání, další přání, nereálná fantazijní přání, další aspekty životních plánů a cílů.

Práce a zaměstnání(1)

K tomuto okruhu se vztahuje 17 % všech zjištěných přání a názorů. Je potěšující, že práci považuje za zdroj životního uspokojení polovina celého souboru. Více než čtvrtina si přeje v práci vyniknout. Řada dospívajících uvedla, že by chtěla pracovat v dobrém kolektivu (15 % — zejména dívky), 12 % si přeje být za práci náležitě společensky oceněno, stejný počet si přeje mít takovou práci, která by poskytovala možnost dobrého výdělku (zejména chlapci). Malá část respondentů zastává názor, že není dobré v práci nijak zvlášť vynikat a chtějí být proto pouze průměrnými pracovníky.

Studium

Této oblasti se týká 14 % všech vyjádřených názorů. Jde o oblast, která se významnou měrou dotýká současné situace většiny adolescentů; to zákonitě nachází i odraz v jejich aktuálních přáních. 84 % respondentů vyjádřilo přání vystudovat, resp. dokončit zvolený studijní obor. Naproti tomu nespokojenost se stávajícím typem školy projevilo pouze 5 % dospívajících. Část učňovské mládeže (6 %) vyjádřila přání pokračovat ve studiu dále formou studia při zaměstnání.

Zájmy

Tuto kategorii jsme vyčlenili s vědomím, že je značně různorodá jak obsahově, tak i z hlediska dalších parametrů (stability, časové dimenze, subjektivní významnosti apod.). Zahrnuli jsme do ní jednak zájem o umění, sport, cestování a ještě některé další záliby. Do takto pojaté kategorie se řadí více než desetina všech uvedených přání.

Přání zabývat se uměním aktivně uvedlo 8 % dospívajících; 3 % zdůraznila význam percepce umění ve svém budoucím životě. Sport si přeje aktivně provozovat téměř pětina celého souboru, což je jistě potěšitelné zjištění.

Velký je zájem o cestování, a to především do zahraničí (třetina souboru), kdežto přání cestovat po Československu vyjadřuje pouze desetina souboru.

Ti, kteří uvedli nějakou speciální zálibu, resp. přání, aby měli v budoucnosti podmínky pro svoje hobby (bez bližší specifikace), tvoří dohromady šestinu souboru.

(1) U jednotlivých tematických celků uvádíme, v jakém procentu se vyskytl tento tematický celek v celkovém počtu odpovědí; u jednotlivých kategorií, kolik procent respondentů uvedlo danou kategorii; jde tedy o dvojí typ procentového vyjádření.

Rodinný život

Své plány, cíle a přání vztahuje k tomuto okruhu většina respondentů. Vyjadřují přání týkající se jejich rodiny současně: 4 0/0 si přejí, aby se jejich stávající rodinné poměry zlepšily, 1 0/0 si přeje ze své rodiny co nejdříve odejít, a pro 2 0/0 dospívajících je jejich rodina vzorem pro budoucí život.

Větší místo v plánech adolescentů zabírají úvahy o budoucí rodině. Tři čtvrtiny výslovně formulovaly přání rodinu založit; u jednoho procenta se však vyskytuje přání nemít děti, resp. nemít rodinu.

Životní způsob

Do tohoto okruhu jsme zařadili téměř desetinu všech zjištěných přání. U těch adolescentů, kteří přikládají důležitost místu, kde by chtěli v budoucnu bydlet, se vyskytuje dvakrát častěji přání žít na venkově. Ve vlastním domě si přeje bydlet 9 0/0, v samostatném bytě, bez rodičů (18 0/0). Tato přání, objevující se u více než čtvrtiny souboru, nepovažujeme za materiální — jsou často pouze nedílnou součástí širších úvah o vlastní budoucí rodině.

Partnerské vztahy

Toto téma (7 0/0 v rámci všech vyjádření) se vztahuje jak k aktuální přítomnosti a blízké budoucnosti, tak i k budoucnosti vzdálené. Najít partnera, navázat erotický vztah uvedlo jako své přání 38 0/0 dospívajících. 5 0/0 souboru hodnotí pozitivně současný partnerský vztah a přeje si v něm setrvat i do budoucna. Objevuje se i přání nasbírat co nejvíce erotických zkušeností (u 3 0/0 souboru).

Vztah ke společnosti

Hodnoty, které se vztahují k této kategorii, tvoří celkem 5 0/0 všech vyjádření. Nejčastěji se v této souvislosti objevuje obava z války a přání zachovat na celé naší planetě mír (26 0/0 všech adolescentů).

Vztah ke společnosti je obsažen i v dalších projevech: v chuti a potřebě aktivně se společensky angažovat (6 0/0), v kritickém pohledu na některé nešvary (ekonomické problémy, špatné mezilidské vztahy, prohřešky proti socialistické morálce apod.).

Přátelství

K tomuto okruhu se vztahovala celkem 4 0/0 všech přání. Mít vždy hodně přátel si přeje jedna pětina souboru. 3 0/0 vyjadřují snahu nalézt skutečného přítele, na něhož by bylo spolehnutí. Někteří dospívající takového přítele mají a vyjadřují přání neztratit ho (2 0/0). Řada adolescentů také uváděla konkrétní vlastnosti, které by jejich přítel měl mít.

Zdraví

K tomuto okruhu směřovala 3 0/0 všech přání: výpovědi charakterizující zdraví jako společenskou hodnotu, o níž je třeba pečovat (2 0/0 souboru); častěji pak úvahy o zdraví konkrétně — ve vztahu k vlastní osobě (přání být a zůstat zdravý — 12 0/0 souboru), nebo ve vztahu ke blízkým lidem, především rodičům (8 0/0).

Stáří

To, že adolescenti nevztahují svá přání pouze k blízké budoucnosti, naznačuje i tento okruh (3 0/0 všech uvedených přání). Opět o něm uvažují ze dvou aspektů: vzhledem ke svým rodičům — zajistit jim klidné a spokojené

stárí si přeje 8 % dospívajících, překvapivě vysoký počet — více než desetina — uvažuje o vlastním stárí a vyjadřuje vesměs přání zůstat do vysokého věku aktivní a činorodí.

Materiální hodnoty

Materiálních hodnot se týkají 3 % všech přání. Je to především auto, které si přeje mít 11 % adolescentů (chlapci dvakrát častěji než dívky). Jiné materiální hodnoty uvádějí adolescenti jen zřídka.

Vztah k přírodě

Do tohoto okruhu (2 % všech výpovědí) se řadí přání, která jsou zřejmě různě motivovaná. Jednak jsou vyjádřením uvědomění si přírody jako společenské hodnoty, kterou je třeba chránit a uchovat pro příští generace (pěče o životní prostředí — 4 % souboru). Příroda je dále považována za zdroj poznání, místo odpočinku a rekreace — v tomto smyslu o ní uvažuje 5 % dospívajících. Někteří adolescenti touží po tom, aby mohli v přírodě žít a pracovat (převážně v lesnictví — celkem 3 %).

Šťastný a příjemný život

Plány některých adolescentů nejsou konkrétní; vyjadřují pouze přání, že by chtěli svůj život prožít radostně a příjemně (celkem 12 %).

Pěstitelství a chovatelství

Tento okruh je bezprostředně spojen s některými přáními, která jsme uvedli již dříve. Mít vlastní zahradu a věnovat se jí si přeje 6 % respondentů, chovat domácí zvířata 4 %.

Sebezdokonalování

Potřeba adolescentů poznat sebe sama a rozvíjet vlastní osobnost našla vyjádření i v přání týkajícího se budoucnosti. Snaha zdokonalit se se týká jednak fyzického vzhledu (5 %), jednak psychických vlastností (stejný počet).

Obecně vyjádřená touha po poznání

Přání co nejvíce poznat a prožít vyjádřilo celkem 7 % adolescentů.

Situační, krátkodobá přání

Tato přání odrážejí momentální stav, prožitky a aktuální potřeby dospívajících (např. dostat dobrou známku ze zkoušení). Tato přání se vyskytla celkem u 5 % respondentů.

Další přání

Do této kategorie jsme zařadili jednak přání některých chlapců nejít na vojnu (2 %) a přání (vesměs chlapců) mít klidnou smrt (1 %).

Nereálná, fantazijní přání

Jsou to přání nesplnitelná či recesistická (např. být neviditelný, nesmrtelný apod.). Přání tohoto typu vyjádřila celkem 3 % osob.

Další aspekty životních plánů a cílů

Kromě více méně konkrétních představ o budoucnosti uvedli někteří dospívající názory obecnější povahy. Část dotázaných se omezila na povšechné realisticky znějící konstatování, že od života očekávají dobré i zlé (11 %), jiní zastávají názor, že člověk má právo na sebeprosažení téměř za každou cenu

(1 %), další se domnívají, že od budoucnosti se nemá nic očekávat, že je nutné si vše vybojovat a zasloužit (6 %). Někteří se dokonce domnívají, že budoucnost se plánovat nemá, že takové plánování nemá smysl (6 %).

Stručný přehled výsledků jsme provedli záměrně bez zřetele k věku, pohlaví a studijně profesní orientaci adolescentů. Ukázalo se totiž, že životní plány a cíle adolescentů nejsou podle těchto proměnných příliš diferencovány. Nejvíce rozdílů souvisí s příslušností k různému pohlaví a dále do jisté míry s věkem.

Vliv pohlaví adolescentů na jejich životní plány a cíle

U souboru hochů i dívek je pořadí nejčastěji uváděných přání velmi podobné: vystudovat zvolený obor, založit vlastní rodinu a nalézt práci, která by byla zdrojem osobního uspokojení a uplatnění vlastních schopností, navázat erotický vztah a najít životního partnera, cestovat do zahraničí. Na dalších místech již k diferencím dochází, např. u chlapců následuje přání aktivně provozovat sport a jiné záliby, u dívek následuje přání zachovat mír jako základní životní hodnotu a potřeba být užitečnou a oblíbenou. Na dalším místě uvádějí obě pohlaví shodně přátelství.

Přes shodnost pořadí na čelných místech je průkazný rozdíl v přání mít rodinu — děvčata toto přání uvádí častěji. Některé dívky uvádějí jako vzor v této oblasti vlastní rodiče; u chlapců se takové přání neobjevilo.

Rozdíly mezi pohlavím jsou i v dalším často uváděném přání najít partnera, navázat partnerský, erotický vztah. Dívky prezentují toto přání častěji než chlapci, rovněž si častěji přejí vytrvat ve stávajícím partnerském vztahu.

Pokud jde o práci, hoši zdůrazňují význam práce jako zdroje dobrého výdělků, dívky naopak zdůrazňují význam pracovního kolektivu.

Chlapci také častěji vyjadřují přání aktivně provozovat sport a další svoje záliby.

Některá přání se vyskytla pouze u příslušníků jednoho pohlaví: u dívek je to přání neztratit současné přátele a přání uchovat zdraví pro svoje blízké. U hochů je to pasivní zájem o sport (fandovství), přání nejít na vojnu a přání mít klidnou smrt.

Vliv věku adolescentů na jejich životní plány a cíle

Opět není rozdíl v pořadí nejfrekventovanějších přání. U mladších i starších adolescentů dominují přání vystudovat zvolený obor a založit rodinu. Na dalších dvou místech je pouze přehozené pořadí: u mladších adolescentů je snaha navázat erotický vztah uváděna o něco častěji než najít takovou práci, která by byla zdrojem osobního uspokojení; u starších je to naopak. Rozdíl v četnosti přání je však neprůkazný, stejně jako u dvou následujících přání — uchovat mír a cestovat do zahraničí.

Průkazný rozdíl je však v přáních následujících. Mladší adolescenti uvádějí častěji přání mít vlastní dům a také snahu vyhnout se zklamání a co nejvíce pěkného v životě prožít. Soubor mladších chlapců uvádí přání zajímat se pasivně o sport.

Diskuse

Jak jsme již uvedli, anketa byla aplikována jako doplňující metoda v širší koncipovaném výzkumu motivace a osobnosti současných adolescentů. Pokusíme se proto konfrontovat výsledky zjištěné anketou s dalšími údaji, které jsme získali prostřednictvím strukturovaných metod.

Metoda Postojová škála [Šwida 1979; Severová 1984] byla určena k zjiš-

řování úrovně preference vybraných kategorií hodnot v určitých tematických celcích. Bylo zjištěno, že v okruhu „čeho chceš dosáhnout v nejbližších letech“ dospívající nejvíce preferují (bez ohledu na věk, pohlaví a studijní profesní orientaci) hodnoty emocionální (tj. vyjadřují potřebu hlubokých citových prožitků, potřebu lásky). Na dalších místech se projevují největší difference u příslušníků různého pohlaví: chlapci zdůrazňují význam intelektuálních hodnot (tj. hodnot týkajících se poznávání a rozvíjení intelektu), materiálních (konzumních) a hodnot příjemnosti (touha po klidném a bezkonfliktním životě). Dívky uvádějí hodnoty příjemnosti, dále hodnoty altruistické (zájem o lidi) a hodnoty estetické (potřeba krásna).

S věkem stoupá preference hodnot morálních (vyjadřujících těž úsilí o sebezdokonalování). Mezi studenty a uční je největší rozdíl v preferenci hodnot intelektuálních (více je zdůrazňují studenti) a materiálních hodnot (více je zdůrazňují uční) [Severová 1986].

K zjišťování úrovně zaměřenosti osobnosti byl využit *Orientační inventář ORI* [Bass—Smékal 1968], umožňující měřit zaměřenost na sebe, na úkol a na interakci. Ze získaných výsledků je patrné, že nejméně jsou adolescenti zaměřeni na sebe. Přitom platí, že chlapci jsou na úkol a na interakci zaměřeni přibližně stejně, dívky jsou více zaměřeny na interakci. U obou pohlaví se projevují opačné vývojové trendy: u chlapců s věkem roste zaměřenost na interakci a klesá zaměřenost na úkol, u dívek je tomu naopak. Studující jsou více než učňovská mládež zaměřeni na úkol, přitom úroveň zaměřenosti na úkol a na interakci je u nich přibližně stejná; učňovská mládež je více zaměřena na interakci než na úkol [Hudeček—Osecká 1984].

Spontánně uváděné životní plány a cíle by do jisté míry měly konkretizovat a specifikovat hodnotovou orientaci a zaměřenost osobnosti. Již jsme uvedli, že práci považuje za zdroj životního uspokojení polovina zkoumaného souboru. Poodhalit, v čem spočívá její hodnota, nám mohou pomoci konfrontace s některými zjištěními. Ukazuje se například, že sociální dimenze práce má větší význam dobrého pracovního kolektivu, ale také více preferují allocentrické, altruistické hodnoty a zaměřenost na úkol. Chlapci zase více zdůrazňují význam práce samé, jejich zaměřenost na úkol má stejnou úroveň jako zaměřenost na interakci a častěji chápou práci jako prostředek, který slouží k dosažení dalších hodnot, a to jak materiálních (s čímž souvisí chápání práce jako zdroje dobrého výděлку), tak prestižních (být za svoji práci náležitě společensky oceněn). Tato interpretace je do jisté míry v souladu i s dříve provedenou anketou na stejné téma u srovnatelného souboru adolescentů [Hudeček—Osecká—Severová 1980].

Vystudování zvoleného oboru a dokončení profesionální přípravy je nejčastěji uváděným přáním nejen v tematickém okruhu studium. I když se tato oblast týká poměrně aktuální budoucnosti, resp. přítomnosti, má dalekosáhlý význam i pro budoucnost vzdálenou. V přáních týkajících se studia nejsou významné rozdíly mezi jednotlivými podsoubory (vyjma přání učňů pokračovat dále ve studiu formou studia při zaměstnání, které je situačně podmíněno). V tom se naše výsledky liší od ankety [Hudeček—Osecká—Severová 1980], v jejíž rámci byla přání začleněná do kategorie studium významně častěji uváděna podsouborem dívek. Zdá se, že přání dostudovat neodráží ani rozdíly v hodnotových orientacích, ani v zaměřenosti osobnosti dospívajících. Za významné zjištění považujeme i to, že pouze 5% respondentů vyjádřilo nespokojenost se svojí volbou budoucí profese.

V přání adolescentů jsme zaznamenali i určitý trend, který bychom mohli charakterizovat jako jakýsi „návrat k přírodě“, resp. jako reakci na zvyšující se životní tempo, technizaci, zhoršování životního prostředí atd. Je však

otázkou, do jaké míry jsou představy adolescentů z této oblasti reálné — přání žít na venkově do jisté míry kontrastuje se současným migračním trendem — a nakolik jsou jen projevem romantismu mládí.

Okruh přání týkající se partnerských vztahů je konkrétním vyjádřením vysoké preference emocionálních hodnot. Najít partnera a navázat trvalý erotický vztah je stejně významným požadavkem pro mladší i starší adolescenty. Problematika partnerských vztahů je aktuálnější pro dívky, které častěji uvádějí nejen výše zmíněné přání, ale také přání neztratit současného partnera a vytrvat v již vytvořeném vztahu.

Posuzovat na základě spontánních výpovědí adolescentů o jejich životních plánech význam tzv. nadosobních (společenských) hodnot může být problematické. Více než pro ostatní oblasti tu totiž platí, že výpovědi nemusí věrně odrážet skutečný stav. Například význam takové hodnoty, jakou je mír, je i pro adolescenty v podstatě nezastupitelný a nepopíratelný, problém je však v tom, že řada z nich nemá aktuální potřebu o této hodnotě uvažovat, prostě je samozřejmou součástí přítomného a budoucího života. Vyjádření na toto téma (u pětiny souboru a to častěji u dívek) je především vymezením vztahového rámce, v němž o svém budoucím životě uvažují.

Význam vrstevnických vztahů v adolescenci není třeba nijak zvlášť zdůrazňovat — v anketě se odráží zejména v častém přání „mít hodně přátel“. Průkazný rozdíl, který by odpovídal vyššímu zaměření na interakci u souboru dívek a vyšší preferenci altruistických hodnot [srovnej též Osecká 1984; Macek 1982, 1984], se projevil pouze v přání neztratit současné přátele (které se u chlapců vůbec nevyskytlo). V úvahách o významu přátelství pro vzdálenější budoucnost se rozdíl mezi pohlavími neprojevuje vůbec.

Poukázali jsme jen na některá specifika životních plánů a cílů, tak jak je dnešní adolescenti prezentovali ve svých písemných výpovědích. Znovu zdůrazňujeme, že nelze ztrácet ze zřetele pouze doplňující hodnotu a orientační charakter těchto údajů. Přesto i tyto výsledky potvrdily některé stabilnější trendy ve sféře hodnotových orientací dnešních dospívajících [srovnej např. Grác 1979; Hudeček—Osecká—Severová 1980; Macek 1982; Osecká 1984 a další].

Závěry

Cílem tohoto sdělení bylo informovat o některých údajích, které by mohly přispět k rozšíření poznatků o motivační sféře současných adolescentů. Informace o životních plánech a cílech dáváme do těsné souvislosti s hodnotovou orientací a zaměřeností osobnosti; do jisté míry je považujeme za jejich konkretizaci a specifikaci. Poněvadž hodnotové orientace a zaměřenost osobnosti se projevuje diferencovaně vzhledem k věku, pohlaví a studijně profesní orientaci dospívajících, předpokládali jsme analogicky, že tyto proměnné projeví svůj vliv i v oblasti životních plánů a cílů. Tento předpoklad se potvrdil jen částečně. Je to pravděpodobně způsobeno tím, že v rámci téhož životního plánu se mohou promítat různé hodnoty (např. jak jsme zjistili, v pracovní činnosti se mohou promítat jak hodnoty altruistické, tak hodnoty materiální). Může se tu projevit i vliv metody, které jsme použili (a nevýhody nestrukturovaných metod typu ankety, které umožňují zjistit povšechnou orientaci, ale neumožňují hlubší analýzu).

Diferencující vliv pohlaví se projevil v jedné pětině námi sledovaných kategorií, a to především u těch, které se nějakým způsobem dotýkají sociálních činností a osobnostních kontaktů (pracovní kolektiv, partnerský vztah a rodina). Větší frekvence přání dívek právě v těchto oblastech souvisí zřejmě

s jejich vyšší zaměřeností na interakci a s vysokým oceňováním altruismu, resp. s jejich zájmem o práci s lidmi [též Kolejková—Mazálková 1983]. U chlapců je zaměřenost na interakci přibližně na stejné úrovni jako zaměřenost na úkol. Tím, že tolik nezdůrazňují sociální stránku (allocentrické hodnoty), vystupují do popředí i jiné aspekty (např. materiální).

Diferencující vliv věku a studijně profesní orientace je minimální. Přesto se zdá, že starší adolescenti jsou ve svých přáních realističtější a věcnější, pravděpodobně si již vyšší měrou uvědomují komplikovanost a složitost budoucího života. Rozdíl mezi učňovskou a středoškolskou populací se v našem výzkumu projevil v přáních situačně podmíněných (zejména v přání pokračovat dále ve studiu při zaměstnání).

V souhrnu bychom mohli konstatovat, že přáním dnešních dospívajících je plnohodnotný a obsažný život. Chtějí ho většinou prožít v harmonickém partnerském svazku, chtějí mít rodinu a práci, která by pro ně byla především zdrojem seberealizace, dobrých sociálních kontaktů. Přejí si mít hodně přátel, být oblíbení a užiteční.

Je samozřejmé, že právě provedené zobecnění s sebou přináší i jistou dávku idealizace současného stavu. Otevřenou otázkou zůstává, do jaké míry se nám může podařit zachytit prostřednictvím volné, písemné výpovědi skutečné životní plány a cíle dnešních adolescentů. Problém je navíc v tom, že je prezentují lidé často ještě značně psychicky a sociálně nezralí, s minimálními životními zkušenostmi, které by jistě vedly k určité korekci životních plánů a cílů. Námi získané informace nevypovídají ani o stabilitě životních plánů a cílů pro období dospělosti, ani o cestách, které budou dospívající volit.

Literatura

- Afanas'jev, V. G.: *Sistemnost' i obščestvo*. Moskva, Nauka 1980.
- Bass, B. M. — Směkal, V.: *Orientační inventář*. Bratislava, Psychodiagnostika 1968.
- Božovič, L. I.: *Etapy formirovanija ličnosti v ontogeneze*. Voprosy psichologii 1979, č. 4.
- Dodonov, B. I.: *Zadača formirovanija novogo čeloveka i nekotoryje voprosy psichologii ličnosti*. Voprosy psichologii 1981, č. 5.
- Grác, J.: *Pohľady do psychológie hodnotovej orientácie mládeže*. Bratislava, SPN 1979.
- Hudeček, J.: *K otázkám motivační sféry osobnosti*. Brno, Psychologické zprávy ÚVSV ČSAV 1984, č. 1.
- Hudeček, J. — Macek, P.: *K dialektice vztahu společenského a osobnostního ideálu*. Čs. psychologie 1986, č. 2.
- Hudeček, J. — Osecká, L.: *Zaměřenost osobnosti — pojetí a výzkum*. Brno, Psychologické zprávy ÚVSV ČSAV 1984, č. 3.
- Hudeček, J. — Osecká, L. — Severová, J.: *Zájmy, postoje a hodnotové orientace současné adolescentní mládeže*. I. část. Brno, Zprávy PSL ČSAV 1980, č. 1.
- Kolejková, A. — Mazálková, J.: *Zájmové preference třináctiletých a šestnáctiletých se zřetelem k pohlaví a profesionální přípravě*. Psychológia a patopsychológia dieťaťa 1983, č. 6.
- Macek, P.: *Reálný a ideální sebeobraz současné adolescentní mládeže*. Brno, Zprávy PSL ČSAV 1982, zvl. č. 3.
- Macek, P.: *Osobnost adolescenta a jeho ideál sebe v dimenzích temperamentu a zaměřenosti*. Psychológia a patopsychológia dieťaťa 1984, č. 1.
- Osecká, L.: *Možnosti využití metody párového srovnání pro výzkum hodnot*. Čs. psychologie 1984, č. 5.
- Pardel, T.: *Psychológia*. Bratislava, Psychodiagnostika 1982.
- Severová, J.: *Hodnotové postojová sféra adolescentní mládeže*. Psychológia a patopsychológia dieťaťa 1983, č. 5.
- Severová, J.: *Úloha pohlaví a věku v hodnotové orientaci dospívajících*. Psychológia a patopsychológia dieťaťa 1986, č. 5.
- Świda, H. (ed): *Młodzież a wartości*. Warszawa, PWN 1979.